

גלות-בבל – פרק באסטרטגית ההישרדות של מיעוט אתני בפזורה

תקציר

מטרת המאמר היא להסביר, שההישרדות של עם-ישראל עד היום הזה – בניגוד לעמי-הקדם, שירדו לתהום-הנשייה – אינה "פלא" או "נס", אלא "סוף-מעשה – במחשבה תחילה":

הגולים בבבל הצליחו לשמור על זהותם האתנית-הלאומית-הדתית ושימשו גשר בין ישראל של ימי-הבית הראשון לבין ישראל/היהודים של ימי-הבית השני הודות לאסטרטגיה של הישרדות ולכידות. המאמר מפרט רק חלק מן האמצעים, שנקטו הגולים בבבל (שבעה במספר). אנו מסתמכים בעיקר על המידע במקרא, ונעזרים במקורות חוץ-מקראיים – תוך התייחסות למחקרים שונים בתחום הנושא.

מיילות מפתח: יהויכין; ירמיהו; יחזקאל; זרובבל; עזרא; בית-דוד; "עשרת-השבטים"; גולה/גלות; סרגון השני; נבוכדנאצר.

ההגליות

שש הגליות בידי מלכי אשור ובבל הכשדית – פקדו את עם-ישראל בתקופת ממלכות ישראל ויהודה במרוצת המאות השמינית עד השישית לפני הספירה (כל השנים המצוינות להלן הן לפני הספירה):

- א. בימי מלכות פקח בן-רמליהו, מלך ישראל (732-735) – הגלה תגלת-פלאסר השלישי, מלך אשור (727-745), אוכלוסייה ישראלית מן הגליל ומעבר-הירדן המזרחי בשנים 732-733 (מל"ב טו, כט; דה"א ה, ו, כו).¹
- ב. בימי הושע, מלך ישראל (722-732) – סרגון השני, מלך אשור (722-705), כבש את שומרון ואת ממלכת ישראל ("ארץ בית עמרי כולה" – בכתובת סרגון) בשנת 722 והגלה את תושביה (מל"ב יז, א-ו).² הוא ארגן את ממלכת-ישראל כפחוה אשורית, היא פחוות שומרון

1. כתובות-תגלת-פלאסר השלישי פורסמו בידי חיים תדמור, והקטעים הרלוונטיים לנושא המאמר תורגמו בידי מרדכי כוגן עם הערות והפניה לפרסומים קודמים ולמחקרים. לעניין תגלת פלאסר השלישי – ראו מ' כוגן, **אסופת כתובות היסטוריות מאשור ומבבל: מאות ט"ו-י' לפסה"י**, ירושלים תשס"ד, עמ' 33-56.

2. לפי פשוטו של כתוב, שלמנאסר החמישי, מלך אשור (727-722), הוא שכבש והגלה. ואכן בכרוניקה הבבלית נאמר, ששלמנאסר הרס

(Samerina), והושיב בה גולים מארצות כבושות (מל"ב יז, כד-לג, מא). מדיניות-ההגליה האימפריאלית האשורית התבססה בדרך כלל על הגליה דו-סיטרית, כלומר מגלים אוכלוסייה מארץ מסוימת ומביאים תחתיה אוכלוסיות מארצות שונות.³

ג. סנחריב, מלך אשור (704-681), נלחם בחזקיהו, מלך-יהודה, בשנת 701 (מל"ב יח, יג-יט, לו; דה"ב לב, ט-כג). סנחריב מתפאר בכתובותיו, שהוא הכניע את חזקיהו והגלה מיהודה 200,150 נפש (מספר מוגזם מאוד, אליבא דכל הפרשנים).⁴

ד. נבוכדנאצר השני, מלך-בבל הכשדית (605-562), נלחם ביהודה בימי יהויקים, מלך יהודה (598-608), ובימי מלכותו הקצרה מאוד של יהויכין, בן יהויקים (597). יהויכין נכנע והוגלה יחד עם פמלית המלוכה, בכירים במנהל הצבאי והאזרחי ובעלי מקצועות שונים (מל"ב כד, ח-טז; דה"ב לו, ט-י). על אירוע זה נאמר בכרוניקה הבלבית: "בשנה השביעית, בחודש כסלו, כינס מלך אכד את צבאותיו, התקדם אל ארץ חת וחנה מול עיר יהודה. ביום ב' באדר לכד את העיר, ואת מלכה תפס. הוא המליך עליה מלך כלבבו. מס כבד לקח ושב אל בבל". במילים אחרות, מלך בבל הגלה את יהויכין והמליך תחתיו את צדקיהו (מל"ב כד, יז; דה"ב לו, י).

ה. צדקיהו מרד בבבל, ולאחר מצור ממושך על ירושלים – כבשו צבאות הכשדים את יהודה וירושלים (586). את בני צדקיהו שחט לנגד עיני אביהם, את עינו עיוור והוציא להורג רבים מנכבדי-העם. אוכלוסיית-יהודה נלקחה לגלות, ועל-פי העדות בתנ"ך השאיר מלך בבל ביהודה הכבושה רק "מדלת עם הארץ" (מל"ב כה; יר' א, ג; לט; נב; יחז' יב, יג; יז, טז-כא; דה"ב לו, יז-כ).

ו. הגליה נוספת ואחרונה בוצעה בידי מלך בבל בשנת 582 (יר' נב, ל).⁵ הרקע ההיסטורי אינו ברור. אפשר, שהגליה זו קשורה לרצח גדליהו, אשר בו בעליס, מלך עמון, היה מעורב (יר' מ-מד). נדגיש, שבניגוד לנהוג באימפריה האשורית – ההגליות בידי בבל הכשדית היו בדרך כלל חד-סטריות, כלומר, ארץ יהודה נותרה דלילה מאוד באוכלוסייתה, חרבה ברובה, דלה בכלכלתה ונעדרת מנהיגות ויצירה תרבותית.⁶

כל ההגליות הנ"ל מממלכות ישראל ויהודה – סוכמו בידי סופרי-המקרא במשפטים: "וַיִּגַּל יִשְׂרָאֵל מֵעַל אֲדָמְתּוֹ אֲשׁוּרָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה"; "וַיִּגַּל יְהוּדָה מֵעַל אֲדָמְתּוֹ" (מל"ב יז, כג; כה, כא). על הגליות אלו אומר הנביא ירמיהו, שחי בתקופת חורבן הבית הראשון (587/586) וחזה בהגליות של בני-יהודה בידי נבוכדנאצר, "שה פזורה ישראל, אריות הדיחו. הראשון – אַכְּלוּ מֶלֶךְ אֲשׁוּר, וְזֶה הָאֲחֵרֹן עֲצָמוֹ, נְבוּכַדְנֶאֶצַּר, מֶלֶךְ בָּבֶל" (יר' נ, יז).

אשור ובבל משולות לאריות-טרף, שאינם מסתפקים באכילת בשר הטרף ובליקוק דמו, אלא מחסלים גם את העצמות (ראו במ' כד, ח). הַנְּטָרֵף נֵעֲלֵם כְּלִיל. אין כאן אלא הבעה של האסונות

את שומרון. עיינו כוגן (לעיל הערה 1), עמ' 118. לעומת זאת, בכתובות סרגון מסופר על כיבוש שומרון בידי סרגון ועל ההגליה מערי שומרון. סבירה הסברה, ששלמנאסר החל במצור, וסרגון כבש את העיר ואת הממלכה כולה והגלה את תושביה. עיינו כוגן (שם), עמ' 67-57.

3. על מדיניות ההגליה של האימפריה האשורית – ראו ב' עודד, **גלות ישראל ויהודה באשור ובבל (מאות ח-ו)**, חיפה תש"ע, עמ' 124-99.

4. כוגן (לעיל הערה 1), עמ' 77-86, ושם – על תבליטי לכיש המתארים את כיבוש לכיש ואת הגלית תושביה.

5. יוסף בן מתתיהו, **קדמוניות היהודים**, ירושלים תשל"ג, עמ' 181-183.

6. על סוגיה זו – ראו עודד (לעיל הערה 3), עמ' 55-83, ושם – ספרות על הדעות השונות והמנוגדות.

הכבדים מאוד, שפקדו את עם-ישראל שנעקר מארצו, ופוזר בנכר בין הגויים. כך בא הקץ על ישראל כישות אתנית-לאומית-דתית. וראה זה פלא. למרות החורבן וההגליות – עם-ישראל לא ירד לתהום-הנשייה, אלא שרד לדורותיו עד היום הזה, בניגוד לעמי-הקדם, שנעלמו מבמת-ההיסטוריה.

ואכן תופעה ייחודית זאת לא נעלמה מעיני חוקרי תולדות עם-ישראל בעת העתיקה. אביא דוגמה אחת בלבד, ולאו דווקא מן הפרשנים, הנוהגים על-פי העיקרון: "כזה ראה וקדש" בכל הנוגע לספרות התנ"ך:

בספר "ראשית ישראל" מאת ישראל פינקלשטיין וניל אשר סילברמן, הם כתבו בעמ' 291: "דומה כאילו תולדות עם-ישראל הגיעו לקץ מר ובלתי-הפיך" ובעמ' 289: "דתו וקיומו של עם-ישראל עלולים היו לכלות באסון נורא זה. שניהם, למרבה הפלא (הדגשה שלי), שרדו."⁷

ביטוי אחר לכך ניתן במזמור קכו: "בשוב ד' את שיבת-ציון – היינו כחולמים".

אמת, עצם ההישרדות של עם-ישראל למרות האסון של החורבן וההגליות אל ארצות-הגויים, הוא לא דבר מובן מאליו וגובל בחלום. אין לנו דוגמה, שהאשורים או הבבלים נתנו רישיון לעמים שהוגלו – לחזור בהמוניהם למולדתם, שכן זה עומד בניגוד למטרות ההגליה, ואין סיבה, שהאשורים או הבבלים ינהגו בדרך אחרת בגולי-ישראל ויהודה. אם נשתמש בסגנונו של רבשקה, שליחו של מלך אשור (מל"ב יח, לד), נשאל: איה הפלשתים, האדומים, המואבים, העמונים, הארמים, הפיניקים, האשורים, הבבלים, החתים, המצרים ועוד.⁸

ואכן גם אלה שנשארו בארץ-יהודה – רואים בנבואות על קיבוץ-גלויות ותקומה פלא, תופעה, שקשה להאמין שתוכל להתגשם. על כך אומר הנביא זכריה (ח, ו-ח): "כי יפלא בעיני שארית העם בימים ההם, גם בעיני פְּלֵא!" ומיד – בהמשך: "הנני מושיע את עמי מארץ-מזרח ומבוא-השמש..."

האסטרטגיה להישרדות

במאמר זה ננסה להסביר, שאין כאן פלא ונס, אלא תוצאה של אסטרטגיה מכוונת מראש להישרדות וללכידות של עם, שארצו חרבה, שנעקר ממולדתו, והוא יושב בארץ רחוקה בנכר (מל"ב כ, יד; יש' מג, ה-ו; מט, יב; יר' ח, יח; זכ' ו, ה-ח ועוד) ובקרב אוכלוסייה, שדתה שונה לחלוטין מדת ישראל. מפאת קוצר היריעה אביא (אמנם בקצרה) שבעה יסודות חשובים (אבל יש יותר) באסטרטגיה ההישרדות, הלכידות וההמשכיות של עם-ישראל. אלו אלמנטים של שימור ולכידות, שעמים אחרים לא נקטו אותם, ולכן נעלמו, ואם נקטו, אזי רק בחלק מהם, ולא

7. י' פינקלשטיין ונ"א סילברמן, **ראשית ישראל: ארכיאולוגיה, מקרא וזיכרון היסטורי**, תרגום ע' גינצבורג-הירש, תל-אביב תשס"ג.
8. זה אחד הנימוקים, שנשענת עליהם האסכולה, המכונה במחקר "פוסט-מודרניסטית", "דקונסטרוקטיבית", "ניהיליסטית" ועוד. לפי אסכולה זו, היהודים של ימי-הבית השני הם ערב רב של עמים, שהגלו הפרסים לארץ-ישראל, ואין להם קשר אתני, לאומי או דתי לאוכלוסיית "ממלכות ישראל ויהודה ההיסטוריות-הפלסטינאיות" (הנזכרות בכתובות אשור ובבל), וכי כל המסופר במקרא על עם-ישראל לשבטיו – אינו אלא פיקציה, מיתוס, שחובר במרוצת הבית השני, ואפילו – מאוחר יותר – כדי לתת לגיטימציה לישיבתם בארץ-ישראל. ראו למשל: W.K. Whitelam, *The Invention of Ancient Israel: the Silencing of Palestinian History*, London 1966; T.L. Thompson, *The Mythic Past: Biblical Archaeology and the Myth of Israel*, London 1999. לדעתי, אין בתאוריה נלוזה זו אלא אנטישמיות סמויה מון חדש, אנטי-ציונות ואנטי-ישראליות – במסווה של "מחקר מדעי". ביקורת על אסכולה זו – ראו: T. Fenton and B. Oded, 'The Invention of 'Ancient Palestinians': Silencing the History of Ancient Israel', *Jewish History*, 17 (2003), pp.77-96.

בעקביות ובדבקות.⁹

1. **שמירה לאורך הדורות על השם המקורי והמשותף – "ישראל", "עם-ישראל"**
 זהו שמו של העם, שנשמר בקפידה מן המאה השלוש עשרה לפני הספירה (הכתובת המצרית של מרנפתח מלך מצריים) ועד היום הזה.¹⁰
 גם השם **"יהודה"** נשמר, ואפילו ידוע יישוב בבבל (בין בגדד לבצרה, המקום המדויק אינו ידוע) מן המאה השישית לפני-הספירה בשם **"עיר יהודה"**, וכן **"עיר היהודים"**.¹¹ אל נכון, מדובר ביישוב של גולי-יהודה – בבבל.

2. **שמירה על השפה המקורית, היא הלשון העברית**
 השפה המקורית היא סממן חשוב של זהות אתנית-לאומית וביטוי של ייחוד ונבדלות. במגילת אסתר נאמר **"...עם ועם – כלשונו, ואל היהודים – ככתבם וכלשונם"** (ח, ט). ככל הנראה, השפה, שהייתה שגורה בפי גולי בבל, הייתה ארמית, שנעשתה שפת-תקשורת בינלאומית (Lingua Franca), והשמירה על העברית (הקלסית) הייתה באמצעות כתיב-הקודש. במדרשים נאמר, שבני-ישראל נגאלו ממצרים בזכות ד' דברים, ושניים מהם: שלא שינו את שמם ולא החליפו את לשונם (ויקרא רבא, אמור, פרשה לב, ח).¹²

3. **מוקד טריטוריאלי – "ארץ-מולדת", היא ארץ-ישראל**
 היהודים באשר הם, ובכל מקום וזמן – לא שכחו ולא איבדו את הזיקה ההיסטורית שלהם לטריטוריה, שנקראת **"ארץ-ישראל"**, ארץ, שבתודעתם ובאמונתם, כבר לפני ההגלות בידי אשור ובבל, אלוקי-ישראל הבטיח לאבות. זו **אדמת-הקודש** (זכ' ב, טז) – לעומת חוץ-לארץ, המכונה בתנ"ך **"ארץ טמאה"** (יהושע כב, יט), או **"אדמה טמאה"** (עמוס ז', יז).
 ארץ-ישראל משולבת שילוב הדוק ביחסי העם עם אלוקיו (דב' יא, ח-ט; מל"ב יז, יח-כג). זו ארץ שבמרכזה **ירושלים/ציון והמקדש** שבתוכה, **"עיר-האלוקים"** (תה' מו, ה; מח, ב, ט; פז, ג),¹³ **"עיר-הקודש"** (נחמ' יא, יח), מקור **"מים חיים"** – לאומה (זכ' יד, ח), אם בבנייתה ואם בחורבנה.

הקשר ההדוק בין אלוקי-ישראל לירושלים – פירושו, שדבקות באלוקי-ישראל והאמונה בישועת-האל פירושה גם דבקות בירושלים/ציון. **"שיבת ציון"** (520-538) ועליית עזרא ונחמיה (אמצע המאה החמישית) לא היו מתקיימות ללא הערגה הממושכת בגלות-בבל לשוב לציון, להקים מחדש את בית-המקדש ההרוס ולחדש את עבודת-הפולחן. ירמיהו קורא לגולים: **"זכרו מרחוק את ד', וירושלים תעלה על לבבכם"** (נא, ג). יונה הנביא נמצא **"בלבב-מים"** (ב, ג), אבל בתפילתו הוא מכוון את מבטו אל **"היכל-קדשך"** בירושלים (שם, ה).

9. סוגית המשכיות או האי-המשכיות של עם-ישראל – נידונה במחקרים רבים. ראו למשל O. Lipschits et al. (eds.), **Judah and the Judeans in the Achaemenid Period**, Winona Lake 2011.
 10. על מצבת מרנפתח – ראו נ' שופק, 'החומר המצרי לליבון סוגיית ראשית ישראל', **בית מקרא**, מט (תשס"ד), עמ' 76-79.
 11. ראו עווד (לעיל הערה 3), עמ' 152-153; L. E. Pearce, "Judean": A Special Status in Neo-Babylonian and Achaemenid, **Judah and the Judeans in the Achaemenid Period**, Winona Lake 2011, pp. 267-277, "Babylonia", O. Lipschits et al. (eds.), ושם – הפניות לספרות קודמת.
 12. על השמות, הלשון והדת ככלי-הישרדות בספרות-חז"ל (כמו שמות רבה, א', כה) – ראו A. Damsky, 'Double Names in the Babylonian Exile and the Identity of Sheshbazzar', A. Damsky (ed.), **These Are the Names**, 2, Ramat-Gan 1999, pp.23-40.
 13. בחרותה שנמצאה ליד היישוב אמציה – מכונה אלוקי-ישראל בשם אלוקי-ירושלים. ראו ש' אחיטוב, **הכתב והמכתב**, ירושלים תשס"ה, עמ' 210.

דניאל, שהוגלה לבבל בידי נבוכדנאצר (דני' א, ז), התפלל שלוש פעמים ביום: "וחלונות פתוחים לו בעלייתו נגד ירושלים" (דני' ו, יא). הזכירה של ירושלים מרחוק מתבצעת באמצעות ימי-זיכרון (צומות ואבלות), קינות ותפילות (זכ' ז, ג-ו; ח, יט; יש' נז, יח; סא, ג). ביטוי מאלף לכך מצוי במזמור קלז: "על נהרות בבל שם ישבנו וגם בכינו – בזכרנו את ציון"; "אם אשכחך ירושלים, תשכח ימיני". המילים "בזכרנו", "אשכחך" מעבירות אותנו אל היסוד הרביעי.

4. זיכרון היסטורי קיבוצי

כתיבת-היסטוריה הייתה תופעה תרבותית, לאומית ודתית רצופה ועקיבה בישראל לדורותיו. המסורות ההיסטוריות-לאומיות מתחילות מאבות-האומה בימי-קדם ומופצות בכל שדרות העם. אלו מסורות לאומיות, שנשמרות באמצעות שינון, באמצעות חגים ומועדים (כולל ימי-צום) – לזכר אירועים היסטוריים, שמקיימים אותם מדי שנה בשנה בארץ-ישראל ובתפוצות במועדים קבועים, והן עוברות מדור לדור לזיכרון עולם (יהו' ד, ז). הצו האלוקי לזכור את העבר "למען ידעו דורותיכם" (ויק' כג, מג, והשוו תה' עח, יא) – מופיע פעמים רבות במקרא (כמו שמי' יז, יד; במ' טו, מ; דב' ה, טו; יש' מד, כא; תה' מח, יד-טו). וכשמדובר במציאות של גלות, יש לספרות, המוגדרת במחקר "ספרות-התפוצה" (דוגמת מגילת אסתר, ספר טוביה, ספר דניאל) – מקום נכבד כאמצעי-שמירה על הזהות היהודית העצמית, בעיקר בעתות-משבר ואיום קיומי.

ספרות-התפוצה משקפת תודעה של גלות המיעוט היהודי שהשתקע בנכר, בארצות הרחוקות מן המולדת, היא ארץ-אבות. בד בבד היא נוטעת ביטחון אישי וציבורי בכוח ההישרדות בעזרת אלוקי-ישראל, הפועל מאחורי-הקלעים ונחלץ לעזרת עמו בכל מקום ובכל זמן באמצעות צדיקים, יראי-ד' – דוגמת מרדכי היהודי. בספרות-התפוצה בולטים הסייגים, שמטרתם לשמור ולהגן מפני היטמעות והתבוללות, כמו איסור נישואי תערובת, הקפדה על כשרות (דני' א) ועל קיום החגים והמועדים, שרובם קשורים באירועים היסטוריים. לפיכך, יש לראות בספרות-התפוצה חלק בלתי-נפרד מן הזיכרון הקיבוצי, העובר מדור לדור. כתיבת היסטוריוגרפיה היא ביטוי להזדהות עם המסורת התרבותית וההיסטורית של העם בארצו ובגולה ותורמת להעמקת תודעת הזהות העצמית והלכידות. הזיכרונות ההיסטוריים הקולקטיביים מן העבר הרחוק והקרוב הם שורשי-האומה, וכעומק-השורשים – כך גם יכולת-ההישרדות בהווה ובעתיד.

5. שמירה על תרבות (חומרית ורוחנית), הטבועה בחותם לאומי-דתי והמבדילה בין ישראל לעמים בארץ ישראל ובגולה

מיעוט, הרוצה לשמור על ייחודו ועל זהותו, נזקק לקודיפיקציה של כללי-התנהגות והצבת סייגים, המשמשים סימני-זיהוי וסמלים, המבדילים בין הקבוצה האתנית-הדתית המסויימת לבין קבוצות אתניות אחרות. החוקים והמשפטים הללו מקופלים ב"תורת-משה", "תורת-ד'" (עז' ז, ו, י; נחמ' ח, א), שעל-פי האמונה והמסורת ניתנה למשה בסיני. בגלות נודעה לתורה חשיבות כפולה ומכופלת, שכן בלא מסגרת פוליטית עצמאית, ובאין מקדש – עלה ערך התורה ולימוד התורה על חוקיה ומשפטיה – כסימן-זיהוי, המייחד את המיעוט הישראלי היהודי בגולה ומבדיל אותו מן הסביבה האלילית.

רב סעדיה גאון כתב "אין אומתנו אומה אלא בתורותיה"¹⁴. כוונתו היא לחוקים ולמשפטים בתורה, המבדילים בין ישראל לעמים.¹⁵ אכן, יותר ממה ששמרו בני ישראל על התורה – שמרה התורה על בני-ישראל (פרפראזה של האמירה על השבת).

בזיקה לרעיון זה נאמר בתלמוד בבלי (מגילה, טז, ע"ב): "גדול תלמוד תורה יותר מבניין המקדש". התורה טבועה בחותם **מונותאיסטי**, אמונה באל אחד ואין "אלוהים אחרים", אין לו דמות, אלא שם כבוד, והוא כל-יכול, בורא שמים וארץ וקובע גורלות. זאת – בניגוד לעמים אחרים בעת ההיא שעבדו אלילים.

מכלל חוקי התורה נודעה חשיבות יתירה בגולה לשמירת-ה**שבת** ביום השביעי, ל**ברית-מילה** ביום השמיני, ל**דיני-כשרות** (דני א), **טומאה וטהרה**, איסור **נישואי תערובת**, וקיום **חגים ומועדים**.

הפעולות של עזרא ונחמיה, שעלו מן הגולה, מלמדות, שדווקא בגלות-בבל הקפידו והחמירו במצוות ובאיסורים הכתובים בתורה, שכן הגולים חיו בסביבה אלילית של פולחן אלילי מפותח ומפואר, וגדולה הייתה סכנת-ההתבוללות והסטייה לעבודה זרה. העלאת התורה מבבל בידי עזרא היא פעולה שמשמעותה ברורה – גולי-בבל הם שהיו את הקשר ואת הגשר בין עם-ישראל של ימי הבית הראשון לבין עם-ישראל/היהודים של ימי הבית השני במובן האתני, הלאומי והדתי, ובכך הבטיחו את **המשכיות** של עם-ישראל.

6. ארגון פנימי

בקרב גולי בבל התקיימו מוסדות חילוניים ודתיים, המהווים את המסגרת, המלכדת את המיעוט הגולה – כגוף אתני-לאומי-דתי. הייתה לגולים מנהיגות חילונית של **בית-דוד** (יהויכין, זרובבל), ואחר-כך – המנהיגות של "ראש-הגולה"¹⁶. מסורת ההבטחה למלכות עד-עולם לדוד ולזרעו (נבואת נתן בשמ"ב ז, ח-טז; תהי' יח, נא; קלב) הייתה אחד מן היסודות, שעליהן נשענות האמונה והתקווה, שהגלות אינה פסק דין מוות. אמנם הגלות ארוכה היא, אבל בוא תבוא, גם אם תתמהמה (חבקוק ב, ג). ידוע לנו ג"כ **מוסד-הזקנים**: אלו ראשי-משפחות, בתי-אב, שייצגו את הגולים.

לצד המנהיגות החילונית היו גם גורמים דתיים, כמו **הכוהנים**, שהתרכזו בהוראת-התורה באין מקדש, ואחר כך הרבנות לסוגיה ולגווייה, שעסקה בפרשנות חוקי-התורה, הלכות ומדרשים לאורך הדורות.

לארגון הפנימי מרצון – קשורה גם תחושת **הערבות ההדדית** (סולידריות), שהיא גורם חשוב באסטרטגיה ההישרדות והלכידות.

7. חזון ותקווה

"באין חזון – יִפְרַע עם" (משלי כט, יח). ללא חזון לגאולה, שפירושה חזרה למולדת, לארץ-אבות, לציון, ובהעדר תקווה ל"חדש ימינו כקדם" (איכה ה, כא) – הסיכויים לתחייה ולהמשכיות של הזהות העצמית הקולקטיבית שואפים לאפס. מפיחי החזון והתקווה

14. ר' סעדיה גאון, **ספר האמונות והדעות**, ירושלים תשכ"ב, מאמר ג.

15. על התורה ועל הספרות במקרא כרכיב חשוב בזהות הלאומית של היהודים בימי הבית השני – ראו D. Goodblatt, **Elements of Ancient Jewish Nationalism**, New York 2006.

16. על מוסד ראשות הגולה בבבל – ראו ג' גפני, **יהודי בבל בתקופת התלמוד**, ירושלים תשנ"א, עמ' 98-104; א' גרוסמן, **ראשות הגולה בבבל בתקופת הגאונים**, ירושלים תשמ"ד.

לגאולה היו ה**נביאים**: ירמיהו (לא, לג) ויחזקאל (יב, כו-כח; לו, לג-לח; לו).¹⁷ הם הדגישו, שהאסון הנורא, שפקד את העם (חורבן וגלות), הוא עונש מאת אלוקי-ישראל על חטאים דתיים ומוסריים (צידוק-הדין=תאודיציה).

ניסוח מאלף לתפיסה בסיסית זו מצוי בספר דניאל ט, ז: "לך, ד', הצדקה, ולנו בִּשְׁת־הפנים כיום הזה, לאיש-יהודה ולישבי-ירושלים ולכל ישראל הקרבים והרחקים, בכל הארצות אשר הַדְחַתָּם שם במעלם אשר מעלו-בְּךָ". אבל אין המצב העגום מסמן את קץ האומה. העונש הוא לתקופה קצובה מראש, "שבעים שנה" (יר' כה, יא-יב; כט, י; זכ' א, יב; ז, ה; דני' ט, ב; דהיי"ב לו, כא). האמונה בגלות לתקופה קצובה מראש היא רכיב חשוב באסטרטגית ההישרדות.¹⁸ "העצמות היבשות" (יח' לו) יעלו עור וגידים.

סיכום

היעלמות עמים בעת העתיקה נגרמה לא בעטיה של השמדת-עם (גינסייד), אלא הייתה תוצאה של תהליך ממושך של התבוללות אתנית וטמיעה תרבותית עד כדי איבוד "שפת-האם" ו"מורשת-אבות". עמי-הקדם לא טיפחו חזון ותקוות בעזרת נביאים, כוהנים, הנהגה ובאמצעות מנהגים, חוקים ומשפטים, חגים ומועדים, המנציחים אירועים היסטוריים, שפקדו את העם כולו. הם לא כתבו ספרות והיסטוריוגרפיה – כמורשת של העם כולו. האשורים לא קיימו ימי-אבלות על חורבן נינוה, והבבלים לא קיימו ימי-צום על חורבן בבל. לספרי-הזיכרונות אצל העמים (השוו' "ספר הזכרונות דברי הימים" של אחשורוש, המוזכרים באסתר ו, וכן – כתובות מלכים ומקדשים, תעודות עסקיות פרטיות) – לא היו מהלכים בעם; הם לא היו נחלת-הכלל, ולא עברו מדור לדור, וסופם שנטמנו במחשכים במעבה-האדמה. מקצתם של העמים – נשתמר זכרם במקרא ובכתבים מאוחרים. לשונותיהם הפכו לשפות מתות. בקיצור, לא היה להם "תנ"ך" להוריש לבניהם אחריהם לזיכרון-עולם.

הבדל זה בין ישראל לעמים מלמד, שחורבן, הגליה וגלות ארוכה כשלעצמם, שפקדו עמים רבים בעת העתיקה – אינם קובעים גורלות עמים חלשים או חזקים אם להמשכיות ואם לאבדון, אלא קיומה של מסגרת-חיים חברתיים ודתיים מלאי-משמעות לאומית ודתית, המבטיחה המשכיות בשלשלת-הדורות גם בפזורה והופכת חלום למציאות. זו התשובה על התלבטותם של רבים בבעיה, כיצד שרד עם-ישראל – בניגוד לעמים אחרים, שנעלמו בתהום-הנשייה.¹⁹

17. פרשה בפני עצמה, שנטושה עליה מחלוקת בין פרשני-המקרא, סובבת על השאלה האם ישעיה פרקים מ-סו הם מְשָׁל ישעיהו בן-אמוץ, שחי במאה השמינית לפני הספירה או חזונות מדי נביא (או נביאים) אנונימי, שחי בגלות או ביהודה בתקופה הפרסית. על כך – ראו ש"מ פאול, **ישעיה: פרקים מ-סו** (מקרא לישראל), תל-אביב תשס"ח.

18. על "שבעים שנה" בגלות – ראו עודד (לעיל הערה 3), עמ' 401-402.

19. בקשר לגורל גולי-אשור ביד תגלת פלאסר וסרגון, גולים, הידועים בספרות כ"עשרת-השבטים" – מקובלת הדעה, שרובם התבוללו ואיבדו את זהותם המקורית. ואין זה מקרה, אלא תוצאה של סיבות פנימיות והיצוניות. מהן נזכיר את העובדות, שלשבי-הצפון לא היה "בית-דוד" עם כל המשמעות הלאומית והדתית, הכרוכה במוסד זה; לא היה להם מוקד טריטוריאלי מקודש (בדומה לירושלים ולמקדש); הם לא עברו רפורמות פולחניות – בדומה לרפורמות של חזקיהו ויאשיהו, מלכי-יהודה, וכן השוני בין מדיניות האימפריה האשורית לזו של האימפריה הבבלית. עם זאת, הם לא נשכחו. גולי-אשור נכללו בנבואות-הגאולה של הנביאים. על סוגיה זו – ראו עודד (לעיל הערה 3), עמ' 481-511.

